

ADATTÁR.

EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ LEVELEI FIÁHOZ EÖTVÖS LORÁND BÁRÓHOZ.

(Első közlemény.)

Eötvös Loránd halálának tizedik évfordulóján, ez év május 12-én, a M. T. Akadémia ünnepi ülést tartott, melyen Berzeviczy Albert elnök nagyszabású beszédet mondott *A két Eötvösről*. E beszédhez, valamint Fröhlich Izidor emlékezéséhez alapul azok a levelek is szolgáltak volna, melyeket a két Eötvös egymással váltott. Kellemtelen előzményül bizonyult, hogy az apa és fiú eredeti levelezése az előkészületek idejében elveszett.¹ Egyedül Berzeviczy Albert használhatta a mostan közlendő leveleket, melyeket és a többit is 1902. évben irodalomtörténeti cézzal Eötvös Loránd sziveségéből teljes számban és a maguk egészében másoltam le.

Eötvös József 51, Eötvös Loránd 32 levelet írt 1867. okt. 21-től 1871. okt. 31-ig. Az apa leveleiből Voinovich Eötvös József *Összes művei* 20-ik kötetében *Levelek* cím alatt kilencet már közölt (54—69. l.). Ezek itt-ott kissé rövidítve vannak, de mint az összes levelekről mondja: «Az akadémia újabb helyesírása itt nincs olyan szigorúan keresztültelve, mint a többi kötetekben; így inkább megmaradt a levelek intim jellege és ódon patinája, a régi érzések hamva és érdekessége.»

Most a 42 kiadatlan levél közül 29 levelet bocsátunk közre a levélíró esetleges pongyolaságaival — ez az intimitást és érzést még inkább kiemeli. A többi 13 levél a közt nem érdeklő ügyekkel foglalkozik (pénzküldés, apróbb családi dolgok stb.).

Eötvös Loránd levelei is elvesztek, nálam csak a feladás helye és kelete van meg. Ezeket híven közlöm.

A levelek közlésére Berzeviczy Albert következő szavai ösztökéltek: «Levelezése fiával mindkét Eötvös jellemére s főképp egymáshoz való viszonyukra nézve megbecsülhetetlen anyagot tartalmaz», nemkülönben a következő lelkes mondat: «E kettős csillagzat, mely Nagy-Magyarország egét bevilágította, nem csökkenő fénnel ragyog, s ami ezidőszert megkisebedett hazánk felett is, mint hirdetője a nagy multnak és vezetője egy újabb nagyság zárandokainak.»²

¹ Lásd: Rapaics Raymund: *Elvesztek Eötvös József és Loránd báró levelei*. Budapesti Hirlap 1929. márc. 1.—XLIX. évf. 50. szám.

² Berzeviczy Albert *A két Eötvös*. Budapesti Hirlap 1929. május 14. XLIX. évf. 107. szám.

Ezek a levelek tudományos jelentőségüket annak köszönik, hogy bevilágítanak a két Eötvösnek, apának és fiúnak jellemébe. Másfelé elágazó vonatkozások alig találhatók bennök. Érdekességüket emeli a közvetlenség, mellyel apa és fia érintkeznek, és a leplezetlenség, mellyel Eötvös József nyilatkozik. Belátunk második miniszterségének belső és titkos gondolataiba. Kitér a katolikus, a protestáns, a görögkeleti vallásúakról és zsidókról nézeteit. Véleményt mond és véleményt hallgat meg fiától a népnevelés, a középiskolai és egyetemi reformokról. Kifakadásai néha igen erősek, bírálata szigorú, de megokolt. A természettudományokról kifejezett általános érdeklődése korszerű és megfelelő. Érdekes fiának pályaválasztása körül érzett aggodalma, hátorítása és lelkesítése. Vonzó az a nagy szeretet, mellyel családja minden tagjának sorsát kíséri.

A leveleket időrendben közlöm, folytatólagos számozással, a levelek élén keltüket adva. A Voinovichtól közöltekre, valamint az itt mellőzött érdektelen levelekre is utalok: beleiktatom keltüket a sorrendbe és e szerint sorszámot kapnak. Az előbbieknél megadom egy-két szóval a tárgyat is. Közben, sarkos zárójelbe foglalva, utalok fiának leveleire. A jegyzetekben Voinovich kiadására hivatkozom — ott az olvasó fő világitást talál e levélben fölvetett kérdésekre vonatkozólag.

1.

21/10 867

Kedves fiam!

Szinte felesleges mondani, hogy örültem levelednek, annyival inkább mert azt látom belőle, hogy nem csak egészséges vagy, de jól érzed magadat s megelégedve helyzetekkel. Nem igen dicsekedhetem hasonló érzelmekkel. Romlott gyomrom még a legkisebb baj, a morális katzenjammer, melyet érzek, ha kedves törvényhozóinkat látom, sokkal kellemetlenebb, de végre el kell viselni ezt is. Ismertem egy angol aszonyt, ki mikor a hajóra lépett tengerbajba esett, s így utazott minden két évben egyszer Indiába férjéhez s innen Londonban nevelt gyermekeihez. Ha politikai pályámra gondolok, mindig ezen aszonyság Lady Erskin jut eszembe. Életem nagy része az undor érzete között folyt le s valószínűleg így lesz végső napjaimig. Mert bármit teszek mind ezen ostobaságot és aljasságot, mely mindenfelől környez nem tudom megszokni. — Családunk még mindig fenn a hegyen,¹ — s ezért többet vagyok a képviselőtársakkal, az oka, hogy rosszabb kedvű vagyok, mint közönségesen, azonban valamint a nyikorgó szekér is halad, úgy én minden rossz kedv mellett erősen megyek előre, habár nem kevés harag és berzenkedés között főképp a tisztelendő urak részéről, kik általán véve nem nagy barátjai az újításoknak s igen sokan éppen nem bocsáthatják meg bűneimet, ki őket egyszerre három oldalról: a catholicus authonomia, a nevelési egyletek s a gymnasiális rendszer terén támadom meg — vagy inkább ki őket ugyan nem támadom meg, de kizavarom nyugalmukból, mi még megbocsáthatatlanabb. — Harag nem elég, de a lapok igen jól haladnak s minden valószínűség szerint elébb fognak sikerhez vezetni, mint magam gondoltam. A falu jegyzője fordítását² még holnap küldöm el, a lapokat

¹ A Svábhegyen. — ² Majláth János gróftól. Bpest. 1846.

azonban csak nov. 1-jétől prenumerálom, mert nagyobb lapoknál félhavi prenumeratio nincsen. Mégis jó lesz talán, ha a Lloydot is küldöm, melyből néha Heidelbergi ismerőseinknek, főképp az öreg Welkernek¹ közölnhetsz híreket.

Igen örülök, hogy Sághy² és Bozóky³ tetszenek, derék becsületes fiatal-ember mindkettő. Mondd meg nekik, hogy a pesti jogi kar ifjuság még nem fajult el és tüntetésekkel ablaktörésekkel és káromkodással bizonyítja a haladást, melyet naponként a helyes jogfogalmakban és mivelődésben tesz. — Igen örülök, hogy az egyetem hatósági jogokkal nem bírván, e pizkosságokat a városkapitányság vizsgálja, egyébiránt ha közvetlen nincs is dolgom vele mind az bosszant és fáj — hisz végre a haza jövője ifjuságától függ s mit várhatunk e betyároktól, kik végre — mi a legrosszabb még gyávák is. — Roszul esik néha, hogy ily távol vagy tőlem s még is örülök, hogy a pizkos elemtől szinte távol tudlak. — De a papiros betelt s feltettem, hogy ennél többet nem írok, másképp nem végezném leveletem. Ég áldjon meg, köszöntséd tanáraidat és szeresd atyádat. *Eötvös*

	2.
XI. 8. Pénzt küld.	
	3.
XII. 2. Voinovich kiadása. XX: 54. l.	
	4.
XII. 24. U. o. 56. l.	
	5.
XII. 31. U. o. 58. l.	
	6.
1868. I. 7. U. o. 59. l.	
	7.
I. 22. U. o. 60. l.	
	8.

Pest. 23/2 868

Kedves fiam!

Ez egyszer én késtem válaszzal, de annyira el voltam foglalva, hogy legjobb akarattal sem értem rá. Más dolgaimhoz, most még a zsidó ügynek rendezése jött s az sok időmet veszi igénybe, mert Izrael fiai bőven szollanak. Ha az ügy rendbe jön — mihez minden nehézségek mellett sok kilátásom van — oly dolgot vittem véghez, mely még eddig, ahol nem sikerült, hazánk legalább vallás viszonyainak rendezésében fogja meghaladni szomszédait. Másban ugy is elég szomorú helyzetben vagyunk és hivatalos körömben néha kétségbeesem, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik, s hozzá még mennyi elbizakodottság, mi kevés vágy a miveltség után. Aristoteles az

¹ Welker Károly Tivadar politikus és jogtudós (1790—1869). A M. T. Akad. 1859-ben kültagjává választotta. Meghalt Heidelbergben. (Voin. Lev. 56.)

² Sághy Gyula jogtudós (1844—1916), pesti egyetemi tanár 1870-ben.

³ Bozóky Alajos (1842—1919) jogtudós.

embert politikus állatnak nevezte, mert képességgel bir államokat alkotni. Az értelmezés senkire sem illik jobban mint honfitársainkra. A magyar ember kitünőleg politikus állat, de fájdalom nem is más, ugy látszik hadakozáson s politizáláson kívül nem is bir más képességgel. — Kiveszem a tánczolás, mely itt most az örültségig folyik. — Péntek kivételével naponkint tánczolunk és többnyire reggelig, bosszankodom ezen is mert félttem anyád egészségét, ki éjeleit a bálon tölti. Általján véve, mindent összeszámítva egy fénypontja van jelen életemnek, s ez azon remény, hogy nemsokára meglátlak, Kérlek ird meg körülbelül mikor láthatunk, s meddig maradsz körünkben. Ha meg akarsz lepni nem szólok senkinek, csak én tudjam, mert szobádban most irnokom lakik és mielőtt jösz el kell készíteni azt és erről is gondoskodni fogok. Ég áldjon meg. Anyád s a lányok még alsznak, de meg vagyok győződve álmaikban is annyit foglalkoznak mint ébren s bátran állítom, ha tudnák hogy irok egy sereg csókot küldenének levelemben.

Szerető apád

Eöt

9.

IV. 25. Értesítés Ilona leányáról.

10.

V. 22. Pénzküldés a svájci útra.

11.

V. 27. Családi ügyek.

12.

13 6 868

Kedves fiam!

Más dolgaimhoz a mult héten még lakodalmi functióim jöttek, melyek egy délutánt s egy reggelt s így egy egész napot vettek igénybe.

Károlyi Tibor¹ menyegzője minden kitelhető pompával és ünnepélyességgel ment véghez. A frigy biztosítására a katolikus templomban tartott esketés után még egyszer mentünk a ceremonián keresztül a kálvinista templomban. Mind a két pap szónokolt hosszasan s mint sokan hiszik — szépen. A násznép fel volt czifrázva és sujtásozva. A lovak felsallangozva és pántlikázva. A nép nagy bámulással s talán irigységgel látta — fényes uri kiséretet, s így nem hiányzott semmi, mi ily alkalomnál kívántatik. Én részemről csak azt kívánom, hogy az ifju házaspárnak élete ép oly hosszú legyen, mint nekem az órák voltak, melyeket lakodalmoknál töltöttem. — Házi ünnepélyünk most aug. 1-ére határozatott. Miután Balassa² véleménye szerint Karlsbadba kell mennem s az országgyűlés legalább julius közepéig tart, legezélszerűbbnek találjuk, ha Ilona lakodalmát akkor tartjuk. Így ha mindjárt utána elmegyek — curámat még jó időben végezhetem. Igen természetesen örülni fogunk, ha te is itt lehetsz, ha azonban collégiumaid akkorig még bevégezve nem lennének nem szükséges, hogy a

¹ Károlyi Tibor gróf (1843—1904) 1867 előtt Klapka légiójában szolgált; Quinet Edgár *A forradalom*, Mosley *Antwerpen ostroma* c. művek fordítója. Neje Dégenfeld Emma grófnő.

² Balassa János (1814—1968) európai hírű sebész, bpesti egyetemi tanár.

czeremoniára vissza jőjjél. Ha haza jössz, azután új lakhelyében látogathatod meg nővéredet.

Az esketés nálunk svábhegyi házikónkban, minden zaj és pompa nélkül fog történni. — A gondolat, hogy Ilona ezentul nem lesz körülöttem fáj, de oly boldognak látom, s annyira nem kívánok egyebet, mint boldogságokat, hogy e fájdalom egyszersmind öröm is: és ha a menyegzőnél talán sirni fogok, alkalmasint magam sem fogom mondhatni öröm v. fájdalom könnyeit hullatom-e. Leveled jól esett, mert minden sorából látom megelégedésedet s midőn utazásod leírását olvastam, visszaemlékeztem az időre, midőn ugyanezen vidéket csak nem éppen azon itinerariummal jártam meg. Nem blazirozott nagy úr módjára, ki csak elegáns vendéglőt keres, de fiatalságom széles jó kedvében szabadon bámulva azt mi szépnék látszott s örülve mindezen, mert az egész világot reményeim szép világításában láttam. Tartsa az Ég sokáig e boldog kedélyi hangulatot; szívemnek nagy megelégedésére szolgál, hogy oly fiam van, ki azon örömöket, melyekre még most is vágyal tekintek vissza, ép úgy élvezni tudja, mint egykor én. — Ég áldjon meg. Az egész háznép ideszámítva Návayt — köszönt. Jövőhéten irok és elküldöm 500 forintodat Juliusra — de evvel kérlek jőjj ki ha lehet — mert igen sok költségem van.

Szerető apád

Eötv

13.

30/6 868

Kedves fiam!

Ide mellékelve küldök 500 ftot azon kéréssel hogy azoknak átvételéről tudosítsál. Mielta utolszor irtam helyzetünkben semmi sem változott. Én Reggeltől estig el vagyok foglalva részint a törvényhozással, részint hivatalomban. Anyád szab, varr, vásárol, törekedik, míg a nagy házassági előkészület rendbe lesz. E foglalatosságok annyira elfoglalják az egész házat, hogy még a földrengés, mely minap házunkat derekasan megrázta sem szakította félbe a szokott tevékenységet. Jolánta ki az egész physikai tüneményt először vette észre s anyádat s testvéreidet arra figyelmeztette sajnálta, hogy távol voltál s az érdekes tényt tudományosan nem észlelhetted, én azonban úgy hiszem ha itt lettél is volna a tudomány nem sokat nyerne ez által, minthogy a rengés reggel fél hétkor levén téged mint engem legfőljebb álmadból rázott volna fel. A mi az egésznél érdekes ez az, hogy a mint látszik a földrengés középpontja az hol a rengés a legerősebben éreztetett ismét Eger táján s a Jászságban volt. Körülbelül ép azon helyen mint 1834-ben, miből következtetem, hogy nagy Mamánknak a földnek e tájban finomabb bőre van s az egeri hegyekben vulkáni hajlamok léteznek, mi által Heves Vgye mely eddig csak dinnyéi és rendkívül ostoba táblabírán vált híressé egy új nevezetességet nyert. — A tellur iránt e napokban újra irattam. Eddig még nem jött Pestre s talán ha jónak látod — úgy fogok rendelkezni, hogy ha most jönne is addig csak hivatalomban maradjon. Ha a szünnapok alatt tudományos kirándulást tész, talán még más dolgokat hozol magaddal s akkor mind ezeket együtt küldhetjük el. — A Laboratorium

— 1 Eötvös leánya.

eddig nincs megkezdve, ámbár nem mulik hét, mely alatt..... és az építész nem sürgetem egyébiránt reményem míg visszajösz legalább az alap kiásásához fognak. — Mennyi kinokat okoz a lassuság, melyet, itt mint mindenben tapasztalok. — Ölöm magamat s nem mozdul semmi helyéből. — Minden ember úgy cselekszik, mintha halhatatlannak született volna s egy elveszett év nem is érdemlené, hogy említsük. Ha a közmondás szerint az idő pénz, akkor a magyar csakugyan a legnagyobbkűbb nemzet a világon. Ily bőkezűleg a legértékesebb kincscsel csakugyan senki sem bánik a világon. — De úgy látszik magam is tösgyökeres magyar embernek akarom mutatni magamat, midőn annyi más dolgom levén hasztalan firkálással töltöm be lapjaimat. Mondják hogy az öregség beszédessé tesz vagy talán csak azért estem e hibába mert hozzád irok. Ég áldjon meg. Anyád és a lyányok csókolnak. Mondd Bunsen¹ és a többieknek tiszteletemet s kérdezd az elsőt csakugyan megy-e Karlsbadba, én semmiesetre augusztus közepe előtt nem juthatok oda.

Szerető apád
Eötvös

14.

VII. 14. Értesítés édes anyjáról.

15.

27/7 868

Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évvedet. A nap melyen születél élttem egyik legkinosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott² s mig feleségem beteg ágyánál ülve remény és kétségbeesés között számoltam érutéseit a Pest és Budai tornyokról a vészharang hangján tölték az éji csendet s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hft. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban mig hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s öt megsókolva a városba siettem. Ugy látszik a kegyes végzet ki akarja egyenliteni akkori szenvedéseimet s ugy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kinjaimat okoztad, élttem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben, s ugy, hogy önmagaddal megelégedve érezzed magadat. Többet nem kívánok, mert meg vagyok győződve, hogy magad iránt sokkal követelöbb vagy, mint én valaha lehetnék. — — Reményem, hogy nemsokára találkozunk. Elhatároztam, vagy inkább Balassa határozta el, hogy mihelyt az országgyűlésnek vége szakad, azonnal Karlsbadba megyek, de mikor fog az országgyűlésnek vége szakadni azt senki, még talán az infinitezimálók első mestere sem számolhatná ki. Az emberi észnek vannak — s fájdalom szük határai, de az ostobaság, mely magát szavakban, nem másban, nem ismer határokat, s így megtörténhetik, hogy még 4 hetet töltünk a védörvénynyel. Mihelyt azonban ennek a tárgyalásán keresztül mentünk, utnak indulok s azonnal tudósítlak. Talán Karlsbadnak veszed utadat, mit, ha tennél Németországnak egy még nem látott részét nézhetnéd meg. Kérdezősködj kérlek, tudósíts

¹ Bunsen Róbert Vilmos (1811—1899) német kémikus, Heidelbergben egyetemi tanár. (Voin. Lev. 56. 69.)

² 1848. jul. 27.

Bunsen Karlsbadba jön-e? Tellurom van 2 mázsa, mint kívántad: csak hogy megjedtem, mert kijelentve, hogy az arany értéke ki fog fizettetni, tegnap a fináncz ministeriumától árjegyzéket kaptam, melyben a 2 mázsa tellurércz aranyát 4760 ft oszt. ért. számítjuk. Mondám, hogy ha az Than¹ által megvizsgáltván annak csakugyan ily nagy arany tartalma volna 1 mázsát az egyetem számára meg fogok tartani. Beszéld el az adatot Bunsennek. Azon esetre ha, miután elébb Than az ércz valóságos becsét megvizsgálta — ő — a Heidelbergi laboratorium számára az egész mázsát vagy annak részét a valóságos érték lefizetése mellett átvenni kívánná, én azt számára fenntartom. Mond kérlek Bunsen Kirchhoff² és Wellkernek tiszteletemet s most áldjon Isten most és mindörökre szerető

atyád
Eötvös.

16.

Egy levél kelet nélkül. Pénzküldés.

17.

Kedves fiam!

Képviselőház 4/8 68

Honának irt leveled elutazása után érkezett s így — feltéve Hona beleegyezését s felnyitva azt, a nekünk küldött üzeneteket magunk olvastuk ki. Sietve felelek azokra, mik engem illetnek nehogy elkésem. — Mi mindenekelőtt a tellurt illeti, a két mázsa ércz megérkezett és Ministeriumban van letéve s így Than megteheti több darabon analysisét, melyből az ércz aranytartalma biztosabban fog kitűnni, mint az Erdélyben tett kísérletek nagy becsü ámbár nem hiszem hogy ez a valónál magasabb lenne. [Így!] 1-ször azért, mert nem igen bizom bányász hivataljaink ügyességébe, s így nem hiszem, hogy az érczből egész tartalmát kiválasztani tudják — 2-szor mert miután az ércz választás azokra bízott, kik e tellur érczeket megbecsülték — semmikép nem fekszik azoknak érdekében, hogy a tellurérczeket gazdagabbnak mondják, mi később is ellenök fogom felhozni, ha ők a tellurból közönségesen kevesebb aranyat választanának ki, mint mit most a küldött érczeknek értékét követelik. — Egyébiránt Than majd tisztába hozza a dolgot és azon esetben, ha az aranytartalom csakugyan olyan mint mondatik, az ércz megvételével Bunsen semmit sem veszélyeztet, miután az ár csak az aranyért van számítva a tellur melyet közönségesen levegőbe eresztenek nem vétetett semmibe. Én mindenesetre egyetemünk számára Than által feldolgozandót egy mázsát veszek meg. — Ez első kérdésre válaszom. — A másodikra tudósítalak: hogy még a legjobb esetben sem indulhatok utra 14-e előtt s így 16 előtt nem jöhetek Karlsbadba. Ha máskép nem zavar terveidben, igen szeretném, ha egyenesen jönnél haza, úgy is, ha egy két utat akarsz tenni jobb a szünnapok vége felé, midőn az idő utazásra alkalmasabb. Egyébiránt elvonatkozva önzésemtől s pedig természetes, ha mielőtt egy honi fürdőbe megyek látni akarlak — már azért is szeretném

¹ Than Károly (1834—1908) budapesti egyetemen a kémia tanára.

² Kirchhoff Gusztáv Robert (1824—1873) német fizikus. (Voin. Lev. 56. 69.)

ha mentül előbb haza jönnél, mert anyádnak semmi sem derithetné fel jobban kedélyét, mint ha Ilona helyét te pótolnád.

Magam is még alig tudok eléggé uralkodni magamon, hogy a bánatot legyőzzem, mely szívemet Ilona emlékénel eltölti. — Férjéd jó becsületes embernek tartom. Szezelemből ment hozzá s hiszem oly boldog lesz, minő kedélyének hajlamai mellett lehet, de végre is elvált tőlünk, boldogsága ezuttal másoktól függ s bár mennyit nyert ő — mi elvesztettük őt. Ha svábhgyei házunkban körüljárók mindig hiányzik valami, mintha idegen helyen járnék, alig találok fel magamat. S ha az elválás reám annyira hat, mik lehetnek anyád érzése, ki több mint husz évig nem vált meg leányától s kinek e kedves gyermekének távolléte minden perczen eszébe jut. Anyád mint mindig erőt vesz magán és elnyomja érzelmeit, de ismerem őt s tudom, hogy szenved, s alig lehet valami mi őt vigasztalhatná, mint ha téged szoríthat szívéhez, kinek mindem levele leírhatatlan örömmel fogadtatnak. Ha tehát lehet kérlek jöjj minél előbb 14-ig itt találsz engem is, de a földolog, hogy anyádat derítsd fel s így ha nem találsz is már itt még is ha jösz igen meg fogsz örvendeztetni. Ég áldjon meg. Ilonának írja Makóra.

Szerető apád
Eötvös

[Lóránd levelei : Pest, VIII. 17. ; Svábhgy, VIII. ; Heidelberg, X. 23.]

18.

Kedves fiam!

Nemzeti Casino 23/10 68

Annyira el vagyok foglalva különböző bizotmányi ülésekkel melyeknek mindegyikében órákat töltök anélkül hogy néha egy okos szót hallanék; hogy két kedves leveledre csak most felelhetek. Második leveledben kifejezett kívánataidat a lehetőségig teljesíteni fogom. Ha a dolog rendben foly tudósítalak. — Anyád és nővéreid tegnapelőtt jó egészségben érkeztek meg Földeákról.¹ Nem vagyok többé magányosan de még sem érzem magamat egészen otthonosnak. A kör, melyben Te s Ilona hiányoznak csak előbbi szerencsém töredékének látszik s még mindig nem tudom megszokni, mihez végre szoknom kell, hogy évről évre magányosabban kell állnom, mig abból mi által boldog voltam utoljára csak egy szebb multnak emléke s azon remény marad, hogy azok, kiket szeretek boldogságokat feltaláltak s távol tőlem, mások által de szerencséseknek érzik magokat. — Vigasztalásom e nem derítő gondolatok ellen, melyek korom természetes következtései a szakadatlan munkában áll mely által mindent mi személyemmel s önző érdekeimmel együtt összefügg háttérbe szorítok s azok, kik fáradságos életemet sajnálják és tulbuzgóságot, melylyel kötelességeim eljárók érdemül róják fel, nem ismernek. Ha nem volna annyi, mi énemből kiragad elszorodnám s azt hiszem a tudomány maga nem lenne elég elszoródásomra. A reflexio között valószínűleg relettálnám magamról is s ez olyankor, mikor az életnek nagyobb része megettünk fekszik s a hegy, melyen előbb a nap tiszta világában felmentünk mig a másik oldalon lefelé ballagunk csak egy

¹ Nagyközség Csanádmegyében, Návay birtok.

mindig nagyobbodó árnyékot vet, soha nem kellemes. Ha borus gondolatok szállják meg lelkemet közbe jön valami bohóc vagy nagy férfé s bohóságaival felderít vagy boszant s ez visszaadja nyugalalmamat. — Egyéb dolgaim között most sokat foglalkozom a politechnikummal melynek tanárinak most becsületesebb fizetést eszközöltem ki. A laboratorium is erősen épül s ha jövő őszre visszajösz — azaz ha jösz — már fedél alatt fogod találni. Ird meg miket hallgatsz és azt is jár-e a Lloyd¹ és Napló² s ha nem melyiket e két lap közül v. mindkettőt kívánod-e? — Ujság itt nálunk nincs, azaz olyan mely érdekelne, kivévén azt, hogy végre nagy bajjal hat igen szép lovat vettem anyád számára. — Az országgyűlés decz. 10-ig fog tartani, azután én kezdem meg külön zsidó országgyűlésemet melyhez az orthodoxok és ujitók nagy készülteket tesznek s bebizonyítására, hogy a szabadságra megérttek szitkozódhatnak s veszekednek mintha keresztények sőt nemes emberek lennének. Hiába egyképen zug vagy bug mindenki, amint szabadnak v. befogva érzi magát. Ég áldjon. Ha időd engedi írdál — Szeresd apádat

Eötvös

19.

7/12 868

Kedves fiam!

A Volkszeitung cikke melyet soraid kíséretében küldesz már idevaló lapok által is lenyomatott, s így nem új előttem, de megvallom soha annyi örömet nem szerzett mint ma, midőn az általad küldve egyszersmint az öreg Welker barátságának jeleként jutott kezembe. Mond az öreg urnak köszönetemet rokonszenvének ezen jeléért, s mond neki hogy ezt levélben magam tettem volna, ha sok munka által kimerülve nem érzénem magamat, s ha nem lennék elhalmazva még most is foglalatosságokkal melyek minden percemet annyira igénybe veszik, hogy néha késő estéig még családomat sem látom. — Ha az utolsó törvényhozásra visszatekintek, mely holnapután végzi üléseit, csaknem megijedek a bevégzett tárgyak száma és fontossága előtt. Elvonatkozva közjogi törvényeinktől, melyek által a régi, Ausztriai birodalom helyébe, egy új állam lépett, melynek még czime is megváltozott mert a birodalom ezentul a diplomatia körében is a Magyar-Osztrák birodalomnak fog neveztetni — de elvonatkozva ettől csak saját ministeriumomat tekintve egyes kisebb törvényen kívül

a zsidó emancipatiót³

a görög keleti egyház újja szervezését

a protestáns és catholicus egyházak teljes jogegyenlőségét⁴

minden viszonyában és népnevelési törvényeimet vittem keresztül, azaz mind a vallások egymásközötti viszonyait mind a népnevelést illetőleg, egészen új állapotokat. — Jó törvények magokban véve még nem elégitik ki a népek szükségait s bár mi helyesek azon elvek, melyek népnevelést és interconfessionalis törvényeimben felállítottak, sok időre s munkára lesz

¹ Voin. Lev. 175., 176.² Voin. Lev. 51., 78., 81., 112., 121., 123., 124., 130., 135., 138., 142.³ Voin. Lev. 56.⁴ Voin. Lev. 22., 46.

szükség, míg e törvények gyümölcseiket megteremhetik. De annyi bizonyos hogy törvényeimben egy szebb jövőnek alapjait raktam le, s evvel be érheti egy ember, főleg koromban. Nincs ezen fontos kérdések között egy, melyen harminc év óta nem dolgoztam. Sok idő ez és sok keserű emléket hagyott maga után; de hogy mind e mellett e kérdések megoldását elértem, sőt hogy azok mind az általam felállított elvek szerént sőt általam főtartott és keresztül vitt törvényekben oldattak meg, ez oly ritka szerencse, melyért az isteni gondviselésnek nem mondhatok elég hálát. —

Országgyűlésünk 10-én végződik, ugyan e napra hittam össze a zsidó congressust, mely 13-án tartja első ülését s így ismét nagy munka áll előtttem, de egy oly probléma megoldását kísérli meg, melyet eddig ily uton még senki nem próbált. — A lapokból, melyek, reményilem eddig rendesen járnak hozzád látni fogod, mit csinálók s hogy másra legalább egy ideig még nem lesz időm. Azonban, hogy sokszor gondolok reád azt tudod, s azt is, hogy örülni fogok ha gondolataimra te néha egy egy bár mi rövid levélben felelsz. Anyád és nővéreid esőkólnak. Ég áldjon meg kedves fiam

Eötvös

20.

Kedves fiam!

20/12 868

Nagy örömmel vettem leveledet, mert belőlle tudom, hogy jól érzed magadat és dolgozol. A kettő korodban s tehetségeiddel csak együtt járhat — én talán jobban érezném magamat, ha egy időre kevesebb vagy semmi dolgom nem lenne, főképp ködös időben, mely fátyolt borít gondolataimra is. Egy hétig azonban e nyűgöt még viselnem kell. Addig bajlódnom kell a zsidó congressussal s tegnaphoz egy hétre szónokoltam választóimnak, kik jelentést visznek azokról, miket az országgyűlés vége óta ugyis mindenki tud s mit újra elmondani, miután ugyan a tárgyakat már százszor szóltam meg a kéregetéshez szokott állatot is untatnák. Egyetértek nézeteiddel, melyeket a természettudomány hatásáról kifejeztél. Napjainkban nem lehet józan ember, ki akár azon közvetlen hasznot vonná kétségbe, mely a természet ismerete által az emberek jólétére támad, akár azon előnyt, melyet a tudományoknak ezen ága az által idéz elé, mert sok meggyőzött előítéletnek alapjait megrontja, a tévedés, melyben nem mondom te vagy, de mely a természettudósok között közönséges, csak abban áll, hogy saját tudományok körén kívül más tudományt elismerni nem akarnak.

Was ihr nicht wiegt, hat für Euch kein Gewicht — Was ihr nicht würzet, glaubt ihr gelte nichts. — Mint Göthe Faustjában mondja s ez nagy tévedés. Az emberi elme s annak kifejlődése, mely az eszméknek átalakulásában nyilatkozik, ép úgy tárgya a tudománynak, mint az anyagi természet phaenomenonja s ha az emberi nemnek több, mint két ezer éven át ismert történetéből emberek szellemi kifejlődésének törvényeit abstraháljuk s ezeket a polgári társaság rendezésénél fölhasználjuk, ezen eljárás egy nappal sem kevésbé tudományos, mint az, melyet a természettudományok követnek, melyek például az astronomiában szinte nem fordulhatnak experimentumokhoz, mint a physikában vagy chémiában, de ezért számtalan észlelések után nem kevesebb biztonsággal vonják le következtéseiket.

De sok dolgom lévén ma nem írhatok erről többet. Csak egyre kérek még. Akin¹ itt az Akadémiában szemtelenkedett. Ugyanezt tette Bécsben, hol a helyet, hogy magát tudományos előadás által docensnek habitálja, Bunsen és Kirchhof ellen tartott előadást. — Ezen ember itt azonban főkép — zsidó lévén — a journalistikánál pártfogókat talál. Bizonyosságul képességére nézve mindig az Akadémiában Faradayról² tartott előadása hozatik fel. Emlékszem hogy egyszer mondád, hogy Akinnek ezen előadása fordítás és hogy te annak originálisát (mely nem emlékszem francia v. angol lapban jelent meg) — ismered. Igen leköteleznél és valóban jó szolgálatot tennél, ha megírnád hol jelent meg Faraday azon Biographiája melyet Akin nagyrészt lefordított. Ha a füzet Heidelbergben kapható, szeretném ha mindjárt elküldenéd, azonban írd meg csak pontosan a folyóiratot és időt, melyben az megjelent. Ide zárva küldök 500 frtot a fertály évre s 50 x hogy magadnak karácsonyfát csinálj. Az idén Te és Ilona is hiányozni fogtok tűzhelyemnél, szomorú ünnep lenne, ha nem deríthetném fel azon gondolattal, hogyha távol is, jól érzed magadat, s bizonyosan ép annyi szeretettel gondolsz reánk, mint mi reád gondolunk

szerető apád

Eő...

[Loránd: Heidelberg 869. I. 30.]

21.

Kedves fiam!

2/2 869

Ma vettem múlt hó 30 án irt leveledet s azonnal válaszolok reá, mert kétségen kívül tudni kívánod nézeteimet azon fontos ügyre nézve, melyről irsz; s mert nem akarok késni egy napig sem, hogy örömet fejezzem ki a higgadt férfias mód felett, melyel jövődről szölsz.

Jól tudod, hogy jövőtök meghatározásánál csak saját boldogságtokra gondolok s így meg lehetsz győződve, hogy nem foglak soha visszatartóztatni azon pályától, melyen boldogságodat feltalálni reményled, főkép midőn azt hiszem, hogy jól választottál s legalább azon eszméket, melyek e pályára vezetnek, egész kiterjedésekben osztom.

Én is úgy vagyok meggyőződve, hogy az egyének kötelessége, az emberiség boldogításáért tőle kitelhetőleg működni, én is hiszem, hogy midőn egy bizonyos körben — melyet hazánknak nevezünk — embertársunk anyagi és szellemi kifejlődésén dolgozunk tulajdonkép az egész emberi nem haladásának munkásai vagyunk és ép úgy osztom nézetedet abban, hogy nem annyira hazánk anyagi, mint nemzetünk szellemi művelése, azon feladat, melyet választanunk kell. Örömmel foglak tehát látni azon pályán, melyet magadnak választottál s el fogok követni mindent, hogy azon menél több sikerrel haladhassál. — Ne gondold, hogy kívánataidnak engedve valamely kedves reményről mondok le. — Mért tagadjam? ha volt egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgárja

¹ Akin Károly 1868-ban az Akadémia levelező tagja lett.

² Faraday Mihály (1791—1867) angol fizikus.

legyen. Nincs ember nagyravágyás vagy szerényebb névvel nevezve hiúság nélkül, és azon mértékben, melyben magunk fényes terveinkkel felhagyunk, követelőbbek leszünk gyermekeinkre nézve s még igen kicsi gyermek voltál, mikor benned már nagy embert akartam látni. — Ezen vágy megmaradt s valószínűleg meg fog maradni éltem végéig. — De mily uton jutsz fel a magasságra, hol látni szeretnélek, mily pályán s minő küzdelmek után nyered el koszorúdat, az nekem közömbös; sőt ha választanom kellene épen a tudomány mezején szeretném látni diadalaidat, nem csak mert az talán az egyetlen küzdőtér, melyen tisztán mehetünk keresztül; de mert tevékenységünk sehol nem hat oly tág körben, mert fáradságunk sehol nem gyümölcsözőbb. — Ha a politikát nem üzném mint tudományt s országunk kormányát nem tekinteném egy nagy practicumnak, melyben elveim helyességét gyakorlatilag megpróbálom, s naponta a legérdekesebb kísérleteket teszem, és a legvéletlenebb tapasztalatokat gyűjtöm, elundorodtam volna már régen hivatalomtól — mely végre csak annyiban ér valamit, mennyiben a tudomány által felállított eszmék alkalmazására tért nyujt v. ezen eszmék terjesztésére eszközül szolgál. — De miért irjak e tárgyról többet; bőven szólhatunk ha majd márcziusban körünkben látlak, s akkor majd értesíteni fogsz a szakról is, melyet magadnak választottál; mert ha már e pályára szántad magadat szükség hogy az iránt magaddal tisztába légy. — Annyira haladtak tudományaink hogy az általánosság lehetetlenné vált. E század második felének nem lesz Humboldtja,¹ s ha bár az ki egy bizonyos tudományban magasabb cél után törekszik, nem nélkülözheti a szomszéd tudományok ismeretét, szükséges hogy a főcélát soha se veszítse szem előtt, s azt minek segédre szüksége van soha ne tekintse másnak mint segéd-eszköznek, mert ha valahol, úgy épen a tudományok körében minden sikernek fő feltételei: az hogy akarni tudjunk, erősen és állhatatosan. Az ész maga a jellemnek kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett s ha valamitől féltetek (mert hisz őszintéknek kell lennünk egymás iránt) ha valamitől féltetek az nem az hogy a nagy világ v. a politika csábít el ösvényedről, hanem az általános tudás vágyad, mely egy tudománynak határaitól a másikra vezet s nem engedi hogy egyben annyira haladj, mint erőd bírná. S ezen kívül, féltetek még egytől és ez azon veszély mely éppen azokat fenyegeti leginkább, kik a tudományt magáért a tudományért mivelik, — hogy végre oly célokat tűznek ki magoknak, melyek elérhetetlenek. Azon tudományok körében, melyekkel foglalkozol e veszély csekélyebb. A Hegelek ritkábbak a természettudományi facultásban de van a Matematikának egy neme, mely transcendentalismusa és gyakorlati hasznára nézve a metaphysikával vetekedik és alig vezet más eredményekhez mint a középkor scholastikája, mely a maga idejében szinte a tudomány magaslatának tekintetett s melynek maradványai most egyes scholastikusok roppant elmet-hetségéről tanuskodva, bennünk csak sajnálatot gerjesztenek, hogy ily magas elmék ily meddő téren fecserlették el tehetségeiket. — Minden tisztelet mellett, melyel irántam viseltetel, talán türelmetlenül olvasod e sorokat s azt gondolod caecus de colore, de 20 éves korunktól 55-ig sokat

¹ Humboldt Sándor (1769—1859) német természettudós és utazó.

tapasztalunk a tudományos pályán is, én keresztül mentem ezen a tapasztaláson is — én tudom, hogy ezen veszély, melyről szóllok, hozzád hasonló egyéniségeknél sokkal nagyobb német egyetemeken, mint a burschenschaftok kneipolása. — De elég mára. Egész nap dolgoztam és ágyamba sietek. Anyád s nővéreid csókolnak. Nem szükség mondanom mennyire vágyom a pillanat után, midőn ismét karjaim közé szoríthatlak. Márcziusban Ilona is itt lesz s akkor kedves csoportomat ismét együtt látom.

Szerető apád

Eötvös

Pulszky¹ köszöntet, ma vett bucsut egy időre. Holnap Bécsbe megy, hogy egy évre önkéntesnek beálljon. Később ő is mint docens akar fellépni.

22.

II/27. Választásokról.

23.

III/4. Nézete Königsbergről és tudósairól.

[Loránd levele: Heidelberg 869. II.]

24.

Pest 30/4 869

Kedves fiam!

Ma érkezett Königsbergből irt első leveled.² Közöltem a többiekkel s velők együtt üdvözöllek új rezidenziádban, Szt. Albert³ képevel süvegeden, kit magyar létedre, kétfősen tisztelhetsz, mert ő lévén a kereszténységnek apostola hazánkban is civilizationk egyik alapítóját látjuk benne. — Mit Königsbergről irsz nem multa felül várakozásaimat. Sokat foglalatoskodtam Kanital s elolvastam minden életírását, mely tudomásomra jutott s így ismerem a körözetet, melyben a német böles s ystematikus napi sétáit tette. — Ha a nagy írók, tudósok lakhelyeit tekintjük, úgy látszik, hogy a természet nagyszerűsége nem gyakorol nagy befolyást eszméinkre, sőt az áll még a művészetre nézve is, és Schweitz mesés szépsége mellett nemcsak nagy költőt de még nagy tájfestőt sem adott a világnak, míg a Németalföld az utóbbi tekintetben oly kiváló helyet foglal el. És azért a königsbergi síkság sem fog rosszul hatni reád sőt talán úgy jársz vele, mint sokszor csunya aszonyokkal járunk, kiktől első találkozásnál elfordulunk s kikben hosszabb ismeretség után mindig több kellemet találunk. — A fő dolog az hogy jó lakásról gondoskodjál. Éjszaka egy kellemes mennyhely sok mást pótol, mert az otthonoság örömeit a comfortot annál inkább érezzük, minnél zordabb az éghajlat s azért ne siess lakás fogadással, né is kimélj pár tallért, hanem teleptsd le magadat oly kényelmesen mint csak lehet. — Ird meg egyszersmind drága-e a város — drágább-e Heidelbergnél — mert ha mihez mint kilátásom van, egy pár fiatal embert találhatok ki a phisikára készül s ki

¹ Pulszky Ágost (1846—1901) politikus és jogtudós, a budapesti egyetemen tanár.

² Nem volt meg.

³ Szt. Adalbert.

legalább valamit ígér — Neumanhoz szeretném őket küldeni. — Itt mióta elmentél nem történt semmi, mit nem tudnál már ugys. Megnyitottuk az országgyűlést, lelepleztük a Nádorszobrot a József piacon, éljeneztük, ülésztünk, választottunk egy elnököt s jegyzőt sat. mind nagy dolgok, de körülbelül ép oly mulatságnak, mint a szinpadon azon jelenetek melyekben valamely király trónusán szemlélhető mi legfeljebb azokat érdeklí, kik először vannak a színházban s nem tudják hogy a darab (tragoedia v. comedia) csak azután kezdődik. — Az egész most ugy látszik comediává nővi ki magát. A bal eddig már 4 részre oszlott. Mert 4 embere van, akiknek mind-egyike vezér akar lenni. — Jövő héten kezdődnek a discussiók s ugy látszik nagy dolgokat fogunk hallani. Madarász¹ a Ministeriumot vád alá akarja helyezni, Irányi² vissza akarja híni Kossuthot, Ghyczy és Tisza nem tudják mit csináljanak hogy magokat ily bohóságokat pártolva a külföld előtt ne compromitálják és mégis a hazában jó hazafiaknak tartassanak, mert csak még sem tűrhető hogy valaki még liberálisabbnak mondhassa magát, mint ők. — Nagy baj, hogy gyomrom már előbb romlott meg s most 3 nap óta ismét rosszabbul élek legalább az émelgyést a discussionak tulajdonitanám — most pedig nem tudom mi okozhatta. — Ma teszem meg a rendelést hogy Lloydod és Borsszem Jankód poste restante eddig olvasva küldessék Königsbergbe. Ha lakásod lesz mielőtt azt velünk tudatod, megteheted rendeléseidet a postahivatálnál. Anyád és nővéred köszöntünk s ugy Palkó is, ki Liszt kedvéért természetesen itt van. Ha időd engedi írjal egyszer Dénes bácsinak.

Eötvös

[Loránd levele: Königsberg 869. V. 8.]

25.

20/5 869

Kedves fiam!

Valóban szemrehányásokat teszek magamnak hogy ily soká nem irtam, de rendkívül el vagyok foglalva s hozzá még az járul, hogy ámbár beteg nem vagyok folyvást rosszul érzem magamat s így alig határozhatom magamat legszükségesebb teendőim végzésére. Most is csak röviden írhatok, mert a képviselőházban irok, felhasználva az időt, mely alatt a jegyző utolsó üléseink jegyzőkönyveit olvassa. — Utolsó leveledre válaszul most csak annyit: hogy Vodjanernál az 500 frt elküldésért rendelkezni fogok ugy hogy ez összeget már június 1-én felveheted és határozatodnak, mely szerint a szünidőket körünkben akarod tölteni valamennyien örvendünk. — Későbbi terveidet egészen reád bízom s magamnak csak azt tartom fel, hogy azokat együtt nyugodtan discutáljuk. Ismered nézeteimet azon irányról melyet a német tudósoknak egy része a természettudományokban követ s mely a phisikát mind inkább a metaphisika körébe vezet. Nincs helyén s nem is érzem magamat irányodban competensnek hogy ezen irányról hosszasan szóljak; de ha nem kétlem is hogy szintén egyes nagy lépések történhetnek a természet ismeretében, általán véve nem tartom ezen irányt termékenynek s ugy vagyok meggyőződve hogy valamint eddig ugy még sokáig

¹ Madarász József (1814—1915) ellenzéki politikus.

² Irányi Dániel (1822—1892) ellenzéki politikus, államférfi.

a természettudományok az inductio és experimentum útján fogják lenni legnagyobb lépéseiket s hogy a deductio mely egyes elvekből tovább okosodva speculatio útján halad, csak annyiban fontos amennyiben azon pontokat jelöli ki, melyeket a tapasztalás útján felderíteni szükséges és egyszersmint a tudat sok haszontalan fáradságtól menti meg. Königsbergben mint leveledből már meggyőződtem inkább ezen irány az uralkodó s ezért én nem tartom czélszerűnek hogy a jelen semesterezen túl ott maradjál. Vajjon helyes-e nézetem? Azon esetben Berlinbe vagy máshova kell-e menned — arról majd nagy bölcsen tanácskozunk és teljes nyugodtsággal megvitatjuk az okokat pro és contra miután tudod hogy a célra nézve egyet értünk. Mint Te magad úgy én sem kívánok egyebet minthogy tudós valóságos és nem dilettáns tudós legyen belőled s erre azon eszközöket fogjuk választani, melyeket legjobbaknak tartunk.

De végzem leveletem. A discussio kezdődik s mint a közelgő vihar előtt egyes dörgések úgy már egyes ostoba frázis üti meg fületem, emlékeztetve mily phoenomenalis szóháboru közelg. Ég áldjon meg. Ha Neumann¹ v. Richelet collégiumában volnék valószínűleg egy szót sem értenék az előadásból, de mégis jobban szeretném mint hogy az annyiszor főzött és mégis emészthetlen ebédrel újra tractáljanak. — Talán a napokban ismét írhatok. Az ünnepeket Földeákon töltöttem s Jolánt, ki velem ment ott hagytam. Ég áldjon meg még egyszer.

Szerető apád

Eö . . .

[Loránd levele: Königsberg 869. V. 21.]

26.

21/5 869

Kedves fiam!

Csak tegnap írtam, de a levélből, melyet tőled anyád ma vett s velem közlött látom, hogy kedélyileg rosszul érzed magadat, s azért ha már személyesen nem lehetünk együtt, legalább néhány biztató szót küldök. — Átmentem a szenvedéseken, melyeknek nyomait leveled kifejezi. Ismerem a kint, mely a lelket eltölti, midőn előbb saját tehetségeinken, később magán a tudományon kételkedni kezdünk s elmondjuk vanitas vanitatumunkat a négy facultas és minden Doctorai és professorai felett. Nincs senki, ki ezzel a tudománnyal komolyan foglalatzkodott s ezen kinokon nem ment át s Göthe e részben csak abban különbözik másoktól, hogy mit valamenyien éreztek azt ő egyedül tudta kimondani. És ez természetes mint másban úgy a tudományban fiatal korunkban mindig többet várunk mint a mi elérhető saját erőnk úgy mint a tudomány várható eredményeire nézve bizalmunknak nincsenek határai s így csalódásunk természetes s természetes az elkeseredés mely azt követi. Később belátjuk, hogy csalódás volt azon elkeseredés is, melyel úgy nevezett illúziókról lemondtunk, hogyha emberi erőnkkel nem érhetünk is el mindent sok elérhető, hogy a tudomány, ha nem felel is minden kérdéseinkre — soknak ismeretéhez vezet mit tudni jó és szük-

¹ Neumann Ferenc Ernő (1798–1895) a königsbergi egyetemen a fizika és ásványtan tanára.

séges és azután megszorítsa terveinket, végre hozzá fogunk a munkához, kevesebb költői lelkesedéssel de több eredménnyel s így lesz nálad is. — Mélyen sajnállak mert ismerem jelen kedélyi hangulatod keserűségét, de talán jobb hogy rajta jókorabb keresztül mentél s így jókorabb kezdesz majd hozzá feladatod megoldásához, melyet csak akkor tűzhetünk ki, ha költői lelkesedésünk epocháján tul vagyunk. — Anyádnak irt leveledből azt veszem ki, hogy a jövő telet nálunk akarod tölteni. — Ambár nem fogná ellenezni, ha a jövő semestert Berlinben vagy más egyetemen akarnád tölteni, mégis helyeslem határozatodat, és pedig nem csak önzésből. — Igaz nem egészen elfogulatlanul itélek ez ügyben; mert igen természetesen alig tudok valamit minék inkább örülnék, mint annak, ha legalább egy fél évet együtt tölthetünk; azonban elvonatkozva ettől még tisztán didacticus szempontból is jobb, ha miután 2 évig erősen tanultunk, legalább egy időt arra fordítunk, hogy a gyűjtött anyagot magunkban feldolgozzuk. Gondolkozni fogok, hogy az erre szükséges eszközöknek hiányában ne légy. Itten laboratoriuma és az Akadémia phisikai cabinetje szolgálatodra állnak s bizonyos, hogyha azokat kik Pesten matematikával s természettudománnyal foglalkoznak magad körébe gyűjtöd, oly haszonnal készülhetsz további tudományos utazásaidhoz, mint sehol a világon. —

De elég az adresse vita zug körülöttem s ha bolondot irtam, ugy szavamiban összefüggés nincs — csak ne tulajdonítsd nekem. Csak a sok esztelenségnek és badarságnak visszhangja, melyet magam körül hallok. — Ég áldjon meg s tartson egészségben s hozza vissza jó kedvedet. — Ha pedig időd engedi írjál mentül előbb, sokkal kevésbé óhajtom leveleidet, ha azokért kellemes foglalatosságot kell félbeszakitanod, mint most mikor talán jól esik, hogy legjobb barátoddal bizalmasan szólhatsz.

Szerető apád
Eötvös

27.

V. 23. Pénzküldés.

28.

Kedves fiam!

24/5 869

Épen kocsimba ültem, hogy a képviselőházhoz menjek, mikor leveledet kezembe adták. Hogy ne késsek válaszzal, felhasználom az adreszvita alatti üres pillanatokat, azokat melyek alatt unalmas szónokok a százszor elmondottakat csak rosszabb formában ismétlik, hogy feleljek. — Annyit foglalkoztam e napokban veled, annyira tudtam mi kellemetlenül érzed magadat, hogy ámbár rögtön felelek, az amit irok nem rögtönzött s hogy mint hosszú megfontolás eredményét veheted.

Tudod hogy nem óhajtottam Königsbergbe költözésedet. Másoktól ismertem az irányt, melyet ezen egyetem a természettudományokban is követ, ismertem hajlamaidat, és meg voltam győződve, hogy a tudománynak azon neme, melyet ott üznek, szellemi és kedélyi szükségeidnek megfelelni nem fog. Egészen helyeslem tehát hogy az egyetemet e semester végén elhagyád. Helyeslem azt is hogy hazatérve, egy időt arra szánjál, hogy a 2 év alatt szerzett ismereteket rendezd és saját erődöt valami önálló dolgozaton megkísértsed — mi még azon esetben is czélszerű ha vele nyilvánosság elé lépni nem akarnál. —

De azt, hogy Königsberget rögtön hagyjad el nem tanácsolhatom. — Május végéhez értünk. Egy hó mulva julius kezdetén vagyunk és miután a collegiumok valószínűleg Königsbergben is julius közepénél alig tartanak tovább, mindössze arról van szó, hogy 6 hetet oly helyen töltsél, hol magadat kellemetlenül érzed s az életben még többször fog előfordulni.

Ha az előadások olyanok, melyekből semmit sem tanulsz (ámbar ezt alig hiszem) akkor vagy épen nem — vagy ritkán menj a collegiumba. Kössél ismeretségeket, menjél tengerfürdőbe, röviden mondva töltsd idődet oly jól amint lehet, de maradj Königsbergben, nem azért mert nehéz pretextust találni, melyel távozásodat professoraid előtt igazolhatnád, hanem most nem tudok találni pretextust, melyel azt anyádnak megmagyarázhatnám s megmagyarázhatnám azoknak, kik lépéseidet érdeklél követik s abban ha most egyszerre visszajössz határozatlanságodnak jelét látnák. — — Még azon esetben is a semester végéig nem maradnál Königsbergben, azt tanácslom, hogy augusztusig Berlinbe menj s innen per Dresda s Lipcse úgy jöjj haza, hogy itt senki ne gyanítsa, hogy a semestert nem töltötted el. — Semmi sem árt inkább, mint az ingatagságnak híre s oly korban vagy, melyben erre vigyáznod kell. Ezért jobb, ha a kedélyi lehangoltság, melyen keresztül mentél — titok marad közöttünk. Könnyíts sziveden az által, hogy nekem irsz, mentül többet s többször és én mindenre felelni fogok, másnak a dolgról ne szólj, minek tudják ők, hogy csalódva érzed magadat csalódásaink fájnak, de nem enyhítheti senki e fájdalmat, mint később a tapasztalás és ezért miért szóljunk idegekkel? — Reményilem megkaptad tegnapi leveletem, melyben megírtam hogy számodra 500 frt. küldetett Oppenheim et Varschauer házhoz s hogy az összeget ott utveled előmutatása mellett felveheted. Ég áldjon meg, adjon jó kedvet

szerető apád
Eötvös

[Lóránd levele: Königsberg 869. V. 27.]

29.

I/6 869

Kedves fiam!

Azonnal feleltem volna leveledre, ha nem lennék annyira elfoglalva, hogy időmről szabadon rendelkezni nem lehet. Elfoglalva s pedig mivel? A képviselőházban a mult évi szalmát csépelik s ott kell töltenem napom legjobb óráit s kifáradnom izzadásban s unalomban, úgy hogy ülés után alig bírok dolgozni. — Hogy állapotomat türhetőbbé tegyem, a házban töltött időm egy részét levélírással fordítom, s innen írom e sorokat is. Jobb ha kissé zavart leveleket kapsz, mint éppen nem s ez lenne a vége, ha nyugodt pillanatokra várnál, melyeket kizárólag neked szentelhetek. — — Mindenek előtt tehát kérdésekre felelek. Nagyon helyeslem, hogy mielőtt haza térsz elébb még a Göttingi, Berlini és Lipcsei egyetememet meglátogatod. — Az egyetemek látogatásának ugyanis egyik legfőbb ténye az, hogy megismerkedjünk azokkal, kik saját tudományok körében a vezető szerepet viszik s ezért gondolkodni fogok, hogy ezen egyetemek mindegyikénél legalább egy ajánló jevelet küldjek. Lesz-e éppen Physikus v. Mathematicus? most nem állhatok jól, de ha a legkitünőbb tanárok egyikének s pedig általam mint az Akadémia elnöke által ajánlva vagy általa megismerkedhetsz bárkivel. Magától értetik,

hogy a leveleket csak akkor fogod átadni ha jónak látod azt egészen belátásodra bízom, azt egyébiránt nem bízom arra, legalább kérlek hogy ebben, az én öhajításomat kövesd azaz: hogy megjárva azon egyetemeket Karlsbadba jöjj.

Mintán én magam csak augst 1-én megyek oda s az egész holnapot ott töltöm, ne légy semmiként akadályozva terveidben, még azon esetben is ha Königsbergben a semester végéig maradnál, még ráérsz utazásodra s ha tanulmányaidat azon egyetemen folytatni nem akarod az talán nem is szükséges, ámbár jó hogyha már ott egy idődet felhasználva, legalább az ott honos irányt és methodust tökéletesen megismered. — A jövőről időnk lesz szólni, ha haza jössz, röviden most csak azt mondom, hogy az általad kifejezett nézetek, miként a szellemi haladást minden vasutnál s más anyagi érdeknél fontosabbnak tartasz egész kiterjedésében osztom. — Igaz ez mindenütt s főkép hazánkban, hol még az anyagi haladás csak ugy lehetséges, ha a szellemi kifejlődésünk kíséri, — és életemnek ezen meggyőződés adja meg irányát. Azonban minden pályák közt, melyeket ember választhat nincs egy hálátlanabb. Még köszönetet sem várhatni — én legalább így tapasztaltam. Ha tehát magad szánod magadat az ösvényre, örömmel üdvözöllek azon s támogatni foglak tehetségem szerint; azonban mielőtt végkép határozunk bőven meg kell beszélünk s hosszasan meggondolnunk a dolgot. 21 éves korában még a világ legnagyobb philosophusa sem állhat jót magáért, hogy soha azon dolgok után vágyódni nem fog melyeket a szellemi haladásra fáradvá, szerezni nem lehet. — De minderről szólunk, ha majd találkozzunk, most addig is ha más dologd nincs írjal mentül többször. Most tudom, hogy nem jól érzed magadat inkább vágyódom leveleid után, mint máskor. — De most elég mára. Tisza szól és pedig ellenem közsörtüli torkát s bármi ostoba legyen legalább hallgatni kell. Tehát isten áldjon meg s tartson kedves fiam.

Szerető apád
Eötvös

Közli: MORVAY GYŐZŐ.

ALLEGÓRIA-E A LEDÖLT DIÓFA ?

Az IK. ez évi harmadik füzetében (345. l.) Waldapfel József azt állítja, hogy Baróti Szabó Dávid *Egy ledölt diófához* c. költeményét Szvorényitól kezdve az én *Szemelvények a nemzeti líra köréből* c. könyvemig, sőt azon túl Négyesy, Beöthy, Császár is rosszul magyarázzuk, mert az «közvetlen lírai szemlélés», s ezt az allegóriai belemagyarázás ellaposítja. Hogy mégis, akik foglalkoztunk vele, úgyszólván valamennyien allegóriának fogtuk fel, annak oka Tompa, akinek az ötvenes-hatvanas években írt hazafias allegóriái ebbe az irányba terelték az elméket.

Először is nézzünk szemébe az utóbbi állításnak. Valóban csak a Tompa kora volt oly fogékony az allegória iránt? S nem egyszersmind a